

Prekmurje in prekmurščina¹

Prekmurje (Trans-Mura region) and Prekmurian language

Damir Josipovič

Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana

Izveček: Prispevek predstavlja oris prostorskega razvoja rabe prekmurskega jezika in kvantifikacijo prekmurščine v obdobju ob razpadu SFRJ. Ob zadnjem jugoslovanskem popisu iz leta 1991 je bila v Sloveniji prekmurščina uradna popisna jezikovna kategorija. Prebivalstvo Prekmurja se je v veliki meri opredeljevalo za prekmurščino v smislu »pogovornega jezika v družini« in »pogovornega jezika v okolju«, ne pa tudi v smislu »materne jezika«. Namen prispevka je ugotoviti vzroke za statistično pojavljanje prekmurščine v popisih, ugotoviti geografsko razprostranjenost in lokalne stopnje odločanja prekmurskega prebivalstva za navedbo prekmurščine po kriterijih materne jezika ter jezika v družini in okolju. Osnovna hipoteza raziskave je bila, da je bil ključni dejavnik za odločanje prebivalstva v Prekmurju za navedbo prekmurščine kot pogovornega jezika v družini in okolju protestantska veroizpoved. Da bi preverili zastavljeno hipotezo, smo izvedli prostorsko in statistično analizo popisno zabeleženih govorcev prekmurščine in prišli do presenetljivih ugotovitev.

Ključne besede: Prekmurščina, Prekmurci, Prekmurje, veroizpoved, protestanti, knjižni jezik, pogovorni jezik, narečje, etnolingvistika, historična geografija, popis prebivalstva 1991.

Abstract: The article presents an outline of Prekmurian language spatial and historical development and use, and its statistical quantification. Prekmurian language was an official statistical category at the last Yugoslav census of 1991. Little is known nowadays that as much as one third of the population of Prekmurje declared both Prekmurian as its domestic colloquial language and its local colloquial language in 1991. In contrast to colloquial language, Prekmurian as a mother tongue was quite rarely stated, while opting for Prekmurian ethnicity was precluded. Owing to the results of the 1991 census, the article aims at analyzing the causes of statistical appearance of Prekmurian in censuses, its historical-geographical scope and use, and the semi-recent local disparities in degrees of stating Prekmurian as a mother tongue or domestic and local colloquial language respectively. The initial hypothesis of the research claimed that the protestant adherence was crucial in people's reporting the Prekmurian as its domestic (within families) or local colloquial language. To evaluate that hypothesis we employed the spatial and statistical analyses of census data on Prekmurian speakers and found some unexpected results.

Key words: Prekmurian language, Prekmurians, Prekmurje, Trans-Mura region, religion, Protestants, literary language, colloquial language, dialect, ethno-linguistics, historical geography, population census 1991.

Uvod

Prekmurje kot pokrajino pogosto istovetimo s specifičnim jezikom. V tem primeru je to prekmurški jezik, ki se med ljudmi dojema kot zakoreninjen, vseprisoten in takorekoč neuničljiv. Seveda lahko v zadnjih desetletjih, zlasti pa od osamosvojitve Slovenije dalje, opazujemo transgresijo uradnega jezikovnega standarda vsepovsod v Sloveniji pa tudi v zamejstvu. Tako je tudi v Prekmurju, kjer se glede na geografsko-specifično jezikovno podlago oblikuje dokaj razširjena nadnarečna inačica uradnega

slovenskega jezikovnega standarda. Te inačice ne smemo zamenjevati s posebnim lendavskim² nadnarečjem, ki se je oblikovalo po prvi svetovni vojni skozi desetletja sobivanja slovenskih in

¹ Prispevek je nastal tudi v okviru temeljnega raziskovalnega projekta »Zamišljena materialna kultura – O širjenju nacionalizma v družbi materialne kulture« (šifra ARRS: J6-4234; vodja projekta: J. Mlekuž).

² O specifikah »lendavščine« glej npr. G. Zver (2005).

hrvaških oz. prekmursko-prleško-medjimurskih kajkavcev z govorcji madžarskega jezika.

Zgodovina prekmurskega jezika je silno zanimiva. Od osrednje slovenščine se loči po številnih prvinah, ki so ostanek nekoč mnogo bolj razširjene panonske slovenščine. Jezikovne vzporednice kažejo na nekdanjo enotnost jezika, ki se je razprostiral vse do Moravske in Slovaške na severu in vključno z nekdanjimi kajkavskimi narečji do današnje severne Bosne in Slavonije (območje nekdanje panonsko-slovenske državne tvorbe Ljudevita Posavskega) (Josipovič, 2005). Če kaj, potem je na krčenje obsega te panonske slovenščine najbolj radikalno vplivalo najprej oblikovanje srednjeveške ogrske države, nato pa še otomanska intruzija v Podonavje. In če moremo postavljati prvotno oblikovanje meje med madžarsko »stražno« krajino (Őrség-om) in Tótság-om (Slovensko krajino) že v začetek 12. stoletja, se madžarizacija ni zmoгла dokončati niti do 20. stoletja oz. do priključitve Prekmurja Kraljevini SHS.

Pokrajinsko ime Slovenska krajina (Szlovenszka krájna) je predstavljalo ostanek panonskega slovenstva/slovanstva, torej celotnega prostora, ki bi ga lahko omejili z današnjim slovaškim govornim prostorom na severu in kajkavskim na jugu Panonske nižine, in ki je v času Kocljjeve kneževine Spodnje Panonije (2. polovica 9. stoletja) obsegal celoten prostor med Savo na jugu in Donavo na severu in

vzhodu vse do njunega sotočja pri današnjem Zemunu, kjer so Panonci mejili na Bolgare (npr. Grivec, 1938; Slika 1). Danes lahko v tem kontekstu o Prekmurju govorimo kot o »reliquiae reliquiarum«, in sicer o osrednjem delu 'nekoč mogočnega alpskega in panonskega slovanstva'. Zlasti Kocljjeva vladavina je bila odločilnega pomena za utrjevanje slovanske liturgije, s katero ima prekmurščina (imenovana tudi 'stara slovenščina') še dandanes nerazdružljive vezi. Namreč, delovanje Cirila in Metoda v Spodnji Panoniji in na Moravskem je povzročilo nastanek posebnega črkopisa, glagolice, s katero so bili zapisovani slovanski prevodi svetopisemskih del. Prav delovanje obeh apostolov oz. misijonarjev je že v 9. stoletju izzvalo nasprotovanje »zahodnih« škofov, zlasti salzburškega (solnograškega), kar je pripeljalo do nastanka nekakšnega spodnjepanonskega versko-jezikovnega hibrida. Po eni strani so bile cerkvene knjige prevajane v ljudski, panonskoslovenski jezik ter pisane v glagolici, po drugi strani pa je bil grško-bizantinski cerkveni obred preveden v rimsko-latinskega (npr. Grivec, 1938, 82; 108; 144). To pa pomeni, da je tradicijo slovenskega pismenstva treba dopolniti s še starejšimi glagolskimi pismi iz ciril-metodovske panonskoslovenske tradicije 9. stoletja, ki jim moremo preko razširjenih kajkavskih elementov glagoljaške tradicije slediti vse do 15. stoletja (prim. Damjanovič, 2008, 22).

Slika 1. Politična karta v alpsko-panonskem prostoru v 2. polovici 9. stoletja (opomba: pikčasta linija prikazuje približne meje današnje Slovenije, črtkana črta prikazuje lingvistično mejo med alpsko in panonsko slovenščino, zatemnjeno območje pa območje današnjega Prekmurja)

S hitrim propadom Kocljjeve države in odločnim napredovanjem nemštva proti vzhodu se nepričakovano odvije ogrski vdor v Panonijo v zadnjih letih 9. stoletja. Nomadski tip mobilnosti Ogrov, ki so izza Karpatov v Panonijo s seboj prignali verjetno tudi večje število podjarmljenih in v plemensko zvezo povezanih skupin, je trčil s

sedentarno-poljedelskim slovanskim prebivalstvom Panonije (prim. Josipovič, 2005). Ogrska moč je od prihoda v Panonijo le še rasla, saj so v svoje vojaške enote lahko obilno vključevali pešaštvo iz vrst slovanskih podložnikov. Po polstoletnem vojaškem ogrožanju srednjeevropskega prostora so doživeli ključen poraz, ki jih je leta 955 pripeljal v objem

zahodnega krščanstva. Po kronanju in krstu ogrskega vladarja Štefana se v Panoniji znova odpre prostor rimsko-latinski cerkveni tradiciji, ki za naslednjih šest stoletij zapre poti liturgiji v domačem panonskoslovenskem jeziku.

Stara slovenščina ali prekmurščina

Danes v panonsko narečno skupino poleg prekmurskih govorov vključno s porabskimi, štejemo še prleško, haloško in goričansko³ narečje štajerskega Pomurja in Podravja (Logar in Rigler, 1993). Zgodovinsko-geografsko pa lahko v panonsko slovenščino štejemo še vsa narečja jugovzhodno od takoimenovane osrednje črte pasu z rahlimi zvezami« (Ramovš, 1936, 116–118). Ta razmejitev praktično sovпада tudi z razmejitvijo med refleksi *ê* v dolgih zlogih (ibid.). Celotno ozemlje jugovzhodno od, recimo ji, »Ramovševe črte« ima svoje logično prostorsko nadaljevanje v subpanonsko in panonsko Hrvaško v obliki kajkavščine. Panonska slovenščina se po mnogočem loči od alpske slovenščine, ki je bila izbrana kot osnova za oblikovanje osrednjeslovenskega knjižnega standarda, čeprav je današnja knjižna slovenščina nekakšen kompromis med nekdanjo osrednjeslovensko (tj. alpsko) in vzhodnoslovensko (tj. panonsko) knjižno normo, ki sta se poenotili v 19. stoletju (npr. Jesenšek, 1992). Zmotno bi bilo govoriti, da v današnji Sloveniji in njenem zamejstvu obstaja le ena slovenščina. Že z vidika knjižnih standardov lahko ločimo najmanj tri. Poleg osrednjeslovenskega knjižnega standarda sta bila in sta to še prostorsko in bolj ali manj zvrstno ter vsebinsko prisotna prekmurščina na vzhodu in beneška slovenščina ter rezijanščina na zahodu. Tudi Koroška v širšem smislu pozna tekste, ki so bili sistematično pisani v koroščini. Vendar je med vsemi omenjenimi le prekmurščina, ki je glede na jedro svojih govorcev večinoma v okviru današnjih državnih meja Slovenije.

Prekmurščina⁴ ne danes ne v bližnji preteklosti ni bila enoten govorni jezik. Še danes jo zaznamujejo izrazite ločnice, ki govorca hitro »umestijo« v eno od podnarečnih skupin. Poleg drugih krajevnih in območnih značilnosti je zlasti način izgovorjave zvočnika »j« (npr. v besedah kot so *jajce*, *jesti*, *jaz* ...) ključen pri razmejevanju lokalnih govorov⁵. Tako

je za ravenske govore (območje od Cankove do Tešanovec) namesto *j* značilen *g*, za goričke in porabske govore zlasti *dž*, za *djakovski* govor (Kobilje in deloma Strehovci) pa *dj* (prim. Josipovič, 1998; Josipovič in Šumi, 2012). Le govori na Markovskem Dolinskem (območje Beltinec, Turnišča, Črenšovec itd.) v primerjavi s slovenščino pod vplivom kajkavščine »ohranjajo« *j*. V to skupino lahko prištejemo še nekoliko posebni »bistričanski« govor, ki se govori na območju treh Bistic. Zanj je namesto širokega, odprtega *â/ä* značilen zaprti ali ozki *a* (*â/ä*), zelo podoben o-ju (npr. v mačka > mōčka, kava > kōva itd.). Bistričanski govor pomeni že prehod v prleško-medjimursko kajkavščino, ki se govori npr. tudi v Razkrižju in na Štrigovi. To ni presenetljivo, saj so do konca prve svetovne vojne bistriški zaselki Bednjaj, Laze in Vučko spadali k Medjimurju (Josipovič, 2011).

Poleg teh narečij se je pod vplivom specifičnega etničnega in politično-geografskega razvoja (madžarsko govoreča skupnost, bližina madžarske in hrvaške meje ter njenih standardov, pestra migracijska zgodovina, holokavst itd.) oblikoval še tako imenovani lendavski govor (npr. Zver, 2005), ki močno odstopa od ostalih prekmurskih govorov. Zanj je kakor za nadnarečne oblike značilna visoka stopnja lokalne prilagoditve knjižne slovenščine, ki jo spremlja več značilnosti, kot so: dokaj fiksna postavitev naglasa na prvem zlogu (kakor npr. v madžarskem jeziku), razširjena raba širokega »a« oz. »â« (kar ustreza npr. madžarskemu *á*), besedišče, vezano na osrednjeslovenski knjižni standard itd. Prekmurščina torej še zdaleč ni homogena, saj na njenem relativno majhnem prostoru današnje rabe že na kratkih razdaljah prihaja do velikih jezikovnih razlik.

Ob tej relativno zapleteni jezikovni strukturi prekmurščine pa je po drugi strani jasno, da je neka popisna kategorija avtomatično rigidna. Tako je s prekmurščino tudi v popisih prebivalstva. V nadaljevanju se bomo posvetili natančnejši proučitvi podatkov o statističnem pojavljanju prekmurščine v popisih, ugotavljali bomo geografsko razprostranjenost in lokalne stopnje odločanja prekmurskega prebivalstva za navedbo prekmurščine po kriterijih maternega jezika ter jezika v družini in okolju. Glavni cilj dela je ugotoviti povezave med dejavniki kulturno-geografske in socio-demografske strukture in popisnim odločanjem za navedbo prekmurščine. Osnovna hipoteza raziskave je, da je bil *ključni dejavnik za odločanje prebivalstva v Prekmurju za navedbo prekmurščine kot pogovornega jezika v družini in okolju protestantska*

³ Za »goričansko« narečje se v zadnjem času uveljavlja izraz »slovenskogoriško« (npr. Koletnik, 2001; Zorko, 2010), najbrž zaradi možne zamenjave s podobnimi pridevniki, ki bi se lahko nanašali na Gorico, Goriško, Goričko ipd. Z geografskega aspekta tako poimenovanje ni najbolj ustrezno, saj s pokrajinskim imenom Slovenske gorice označujemo mnogo širšo fizično-geografsko pokrajino med avstrijsko in hrvaško državno mejo.

⁴ O prekmurskem knjižnem jeziku v novi monografiji obširno piše M. Jesenšek (2013).

⁵ Za spremembe zvočnika »j« v prekmurskem narečju glej npr. Horvat (2010), ki pa kljub ugotovitvi štirih izrazitih

refleksov omenja le tri prekmurske govore (prim. tudi Greenberg, 1993).

veroizpoved. Predpostavili smo, da je v območjih, kjer je tradicionalno prisoten protestantizem, večja verjetnost navedbe prekmurščine kot pogovornega jezika kakor slovenščine.

Ko govorimo o vprašanju popisnih navedb, seveda nimamo pred očmi realno govorjenega jezika v vsakodnevni rabi v družini in neposredni okolici. Pač pa nas bolj zanimajo motivacije oz. posredni dejavniki, ki vplivajo na višjo stopnjo tako imenovanega »lokalpatriotizma« in s tem na popisno, torej uradno opredelitev posameznika za prekmurški jezik.

Prekmurščina kot vendščina v ogrskih statističnih virih

»Szlovenszka krájna« in prekmurska »jezikovna posebnost«, kot so o Prekmurju in prekmurščini pogosto pisali raziskovalci (npr. Novak, 1937), je bila posebna tudi s statističnega vidika. Še pred stoletjem je bil kot sinonim za prekmurščino v rabi »vendški« jezik, v skladu z »vendsko teorijo« o keltskem poreklu slovanskih Prekmurcev. Kategorija »vendški jezik« se je uporabljal tudi v ogrskih statističnih metodologijah (Josipovič in Šumi, 2012), kot ostalina ogrskih popisov pa je bil uporabljan tudi v ameriških popisih, kjer so se kot vendški govorci največkrat vpisovali prekmurški protestanti (Bernat in Moll, 2011).

Sicer pa niti ogrski viri niso dosledno upoštevali vendščine kot samostojne popisne kategorije. Prva dva sistematična popisa prebivalstva iz let 1880 in 1890 v ogrskem delu Habsburške monarhije sta kot samostojno kategorijo v zbirnih statistikah izkazovali »vendek anyanyelv«, torej vendski materni jezik (Josipovič in Šumi, 2012). V letih 1900 in 1910 pa so samostojno kategorijo opustili ter »vendščino« prikazovali zgolj v opombi pri podatkih za Železno in Zalsko županijo. Kakorkoli že, popisa iz let 1880 in 1890 sta v ogrskem delu našela najprej 63.261 in nato 70.912 Vendov (npr. Zwitter, 1962, 226). Upoštevajoč 12-odstotno medpopisno rast in ob že potekajoči emigraciji iz Prekmurja, lahko ocenimo število oseb z vendskim maternim jezikom na 79.488 leta 1900 oz. na 89.027 leta 1910 ob zadnjem ogrskem popisu. Ob tem moramo upoštevati, da je kakih 10 % prebivalcev z vendskim maternim jezikom ostalo zunaj okvira današnjega Prekmurja (Porabje, Šumeg, Sombotelje/Sobotišče, Budimpešta itd.). Upoštevajoč omenjeni 10-odstotni delež prebivalstva z vendskim maternim jezikom v drugih delih nekdanje Ogrske lahko za območje današnjega Prekmurja ocenimo število oseb z vendskim maternim jezikom na približno 72.000 leta 1900 oz. na 80.000 leta 1910.

Leto 1921 prinese prve »jugoslovanske« podatke. Ti za ozemlje današnjega Prekmurja, ki je v bilo v takratni posesti Kraljevine SHS, navajajo približno

95.000 prebivalcev.⁶ Seveda takratni podatki ne obsegajo Porabja z okrog 5.000 osebami in drugih delov Madžarske z okrog 2.000 osebami z vendskim maternim jezikom, vključujejo pa kakih 1000 prebivalcev iz vasi, ki jih je kasneje v mejnih korekcijah Kraljevina SHS izgubila. Če od skupnih približno 95.000 prebivalcev odštejemo 14.000 oseb z navedenim madžarskim, 4000 nemškim in kakih 1000 oseb s hrvaškim ali katerim drugim maternim jezikom, pridemo do ocene 76.000 prekmursko (vendsko) govorečih prebivalcev. Posledicam I. svetovne vojne in stopnjevanemu izseljevanju ter kombiniranemu pritisku germanizacije in hungarizacije lahko pripišemo zmanjšanje na približno 76.000 oseb z vendskim maternim jezikom leta 1921 (-4.000 oseb) v primerjavi z letom 1910 (80.000). Leta 1931 popis našteva 90.717 prebivalcev Prekmurja, med njimi pa nekaj nad 80.000 prebivalcev prekmurskega maternega jezika (prim. Kocsis, 2005). Že ta in seveda vsi naslednji popisi do leta 1991 niso več beležili prekmurščine kot popisne kategorije.

Jugoslovanski in slovenski popis 1991 – spomenik prekmurščini

In čeprav danes brez terenske raziskave ne bi mogli kvalificirano izmeriti, koliko ljudi govori prekmursko in kakšna je današnja oblikoslovno-skladenjska podoba prekmurščine, je bila po zadnjem jugoslovanskem popisu izvedenem v Sloveniji leta 1991 prekmurščina uradna popisna jezikovna kategorija. Statistično beležena je bila tako v smislu »maternega jezika«, kakor tudi v smislu »pogovornega jezika v družini« in »pogovornega jezika v okolju«. Ni pa bila beležena prekmurska etnična pripadnost, zato je prebivalce, ki so se opredelili kot 'Prekmurci' ali 'Panonci', statistika uvrstila v rubriko »regionalno opredeljeni« (vir: popisna metodologija 1991; Šircelj, 2003). Tudi popis 2002 je beležil podatke o prekmurskem jeziku, saj je moral popisovalec dosledno vpisati izjavljeni jezik popisane osebe. Vendar pa se Statistični urad tudi po posvetovanju s Katedro za slovenski jezik na Filozofski fakulteti ni odločil za prekmurščino kot samostojno popisno kategorijo (Šircelj, 2003, 57). S tem se posredno kaže še en vidik unitarne jezikovne politike brez ambicije po vsaj statističnem ohranjanju 300 let starega knjižnega jezika z bogato literaturo, ki »sega od nabožnih knjig do prevoda sv. pisma, od šolskih knjig do poučnih spisov in gramatike, slovarjev in časopisov« (Ramovš, 1936, 144–145).

⁶ Pri tem moramo povedati, da so bile tedaj v posesti Kraljevine tudi vasi Kalh (Žabaves), Budišina, Somorovci in Jošavci s skupno okrog 1.000 prebivalci, ki so bile v 20. letih 20. stoletja priključene Avstriji (Kalh in Budišina) ter Madžarski (Somorovci in Jošavci) (prim. Josipovič in Šumi, 2012, 361).

Tako ostaja popis iz leta 1991 zadnji vir podatkov o prostorski razprostranjenosti rabe prekmurščine, saj poslednji popis iz leta 2011 ni bil izveden po klasični metodi in je na kritični moment zbral in uredil le podatke iz različnih obstoječih registrov in evidenc.

Prekmurščina – jezik protestantov?

Rabo prekmurščine in njen pričakovani zaton v neki dolgoročnejsi perspektivi moramo, navidez protislovno, gledati v tesni povezavi s priključitvijo Prekmurja Kraljevini SHS. Ta priključitev je bila zaznamovana s kolonizacijo uradništva in učiteljskega kadra. Vodilno vlogo pri tem je imela osrednja Slovenija, takrat še razdeljena med Maribor in Ljubljano v »samoupravne oblasti« (npr. Stiplovšek, 1997). Poleg tedanje politične odločitve o naselitvi slovenskih beguncev iz primorsko-istrskih območij zahodno od rapalske meje na pretežno madžarsko govorno območje Prekmurja (Benica, Petišovci) so se po agrarni reformi migracije vršile tudi znotraj Prekmurja in Pomurja (kolonije Kamovci, Gaberje, Mostje, Pince Marof itd.). Organizirano je prihajala tudi vrsta učiteljev, ki so vsiljevali novi, osrednjeslovenski knjižni standard in izrinjali prekmurščino iz uradne in javne rabe.⁷ Vsekakor je zlasti evangeličanska skupnost najbolj vztrajala pri prekmurščini, kar je zgodovinsko razvidno celo iz cesarske vojaške intervencije leta 1732 zaradi zatiranja »vendske hereze« (prim. Šebjanič, 1978). Viden avtonomizem veje tudi iz delovanja poslanca Jožefa Klekla, ki je zahteval za Prekmurje kot specifično zgodovinsko regijo avtonomen položaj (npr. Fujs, 1997; Doncsecz, 2011). Seveda do prekmurske avtonomije ni prišlo, se pa je kasneje oblikovalo na pretežno madžarske vasi omejeno območje dvojezičnega šolstva, za katerega je bila značilna hkratna raba uradnega slovenskega in madžarskega jezika v šolskem procesu. Kolonizatorski proces slovenizacije Prekmurja in opuščanje tradicionalne prekmurščine je zlasti dobro vidno v šolskih maticah, v katerih je navedeno učiteljevo ime, včasih pa tudi opazka, da je bil prej učitelj drugje ali pa je naveden tudi kraj rojstva oz. kaka druga osebna okoliščina (Josipovič in Šumi, 2012). Takih, torej zunanjih učiteljev, je bilo veliko, saj lokalni domači kader ni bil dovolj večč komunikacije v standardni slovenščini, ki se je odtlej

favorizirala. Poleg tega je bil domači učiteljski kader mestoma osovražen tudi zaradi predhodnega delovanja ali poučevanja v madžarskem jezikovnem standardu.

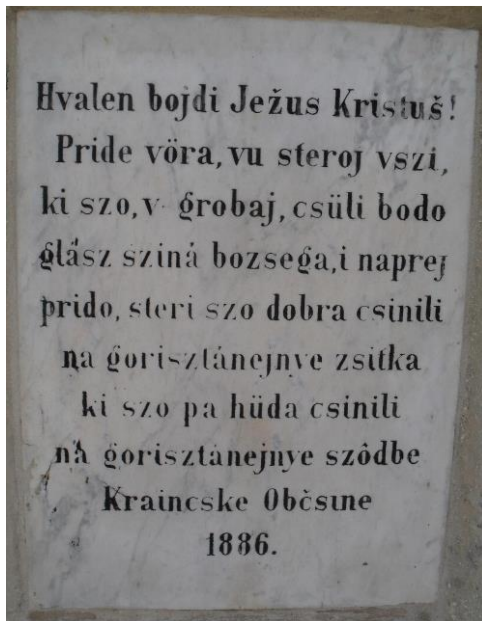
Zgodovinsko gledano so za razvoj prekmurščine gotovo največ naredili protestanti s prvimi tiskanimi izdajami v »starem slovenskem jeziku«. Prekmurje je namreč kazalo vse od 16. stoletja izrazito dvojnost med katolištvom in protestantizmom. Najstarejša rokopisna besedila v domačem jeziku v Prekmurju pa vsebuje Martjanska pesmarica (16. stoletje) iz časov pred razmahom protestantizma. Martjanska pesmarica je v mnogočem povezana s Pavlinsko pesmarico, ki je še starejša (13. in 14. stoletje) (Novak, 1997). Obe imata za osnovo kajkavščino, ki pa je v primeru Martjanske pesmarice v veliki meri prežeta s povsem lokalnoprekmurskimi izrazi. To potrjuje tezo jezikovne specifikke, ki sega verjetno v konec 11. stoletja (prim. Jesenšek, 2005).

Do izida prve tiskane knjige, Temlinovega Katekizma (1715), je izrazit vpliv kajkavščine, ki se je takrat uradno imenovala *slovenski jezik*, zato so Prekmurci tedanjo knjižno prekmurščino v 18. stoletju poimenovali *stari slovenski jezik*, naslanjajoč se verjetno tudi na izročilo Cirila in Metoda in njuno delovanje v Spodnji Panoniji v Kocljevem času (9. stoletje). Na ta način sta se pričeli prekmurščina in vzhodna štajersčina (skupaj s prleščino) oddaljevati od kajkavščine, čeprav so sprva vsi trije govori spadali v *panonsko slovenščino*.

Paralelizem med *staroslovensko* (prekmursko) in *slovensko* (kajkavsko) jezikovno normo traja vse od prvega Temlinovega natisa Katekizma iz 1715. leta pa vse tja v 19. stoletje, torej še mnogo po tistem, ko se je cerkveno-upravna oblast v Prekmurju skoncentrirala v Sombotelju (1777). Ko govorimo na splošno o zgodovinskih zapisih v prekmurski slovanščini ali v slovanskem jeziku v Prekmurju, ne moremo mimo po zaslugi Andreja Hozjana odkritega rokopisa iz leta 1722, saj originalni madžarski zapis v prekmurskem prevodu vsebuje elemente tako prekmurskega kot kajkavskega govora, čeprav je bil pisan za podložnike Beltinskega gospostva (Hozjan, 2011). Prav ta tekst je temeljni dokaz, da se tiskana prekmurska (*staroslovenska*) knjižna norma v tistem času še ni povsem uveljavila. Dodaten razlog za paralelizem pa je cerkvena navezanost Dolnjega Prekmurja na Zagrebško škofijo (in s tem na Slavonijo oz. na Slovinje (tudi Slovinsko in Slovenje, prekmursko Slovence)), ki je pogojevala kajkavsko (tj. *slovensko*) knjižno normo. Šele Küzmičev prevod »Nouvoga Zákona« (1771) utrdi sistem knjižne prekmurščine, ki v 19. stoletju vzbudi zanimanje tudi v alpskoslovenskem (kranjskem) jezikovnem krogu (npr. pri Kopitarju). Küzmičevo prekmurščino je izjemno cenil tudi Matija Čop, ki jo je Kranjcem priporočal v »dvomljivih situacijah« (prim. Jesenšek, 1992). To je lahko pomenilo le, da je bila prekmurščina prepoznana kot zelo bogat in hkrati zaradi arhaičnosti čist jezik, s pomočjo katerega se

⁷ Ohranjenih je precej pisnih dokumentov, npr. šolskih matic, dnevnikov itd., iz katerih je razvidno, od kod in na katera mesta so bili nameščeni novodošli učitelji. Iz zaznamkov in »opazk« je mogoče tudi sklepati, kakšni so bili »prosvetni« cilji in tedanja šolska politika (projektna dokumentacija 2010; glej v Josipovič in Šumi, 2012). Da je šlo ob priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS za zlasti z osrednjeslovenske strani nasilno »deprekmurizacijo« in slovenizacijo Prekmurja se strinja tudi zgodovinar holokavsta in judovstva Andrej Pančur (osebni razgovor, december 2010).

lahko nadomestijo številni germanizmi takratnega kranjskega jezikovnega standarda.

Slika 2. Napis na pokopališču v Krajni (1886) z nekaterimi intervencijami⁸.

Cerkveno-upravne razmejitvene spremembe v 17. in 18. stoletju

Preden se posvetimo vlogi protestantizma pri širjenju prekmurščine, pogledimo na kratko upravno in cerkveno razdelitev na območju Prekmurja. Bistvena meja, ki deli Prekmurje na Gornje in Dolnje Prekmurje, je meja med Železno (Vas) in Zalsko (Zala) županijo. Njen potek je pogojeval osnovno narečno razliko med Ravenskim in Dolinskim. Hkrati je odražal tudi cerkveno mejo med Gyōrsko, Veszprémsko in Zagrebško škofijo. Ključna za dokončno oblikovanje cerkvene pripadnosti Dolnjega Prekmurja h katolicizmu je bila tako imenovana »postturška reconquista«. Ko so namreč Turki konec 17. stoletja pričeli izgubljati Panonijo, se je postopno vračal in utrjeval vpliv katoliške cerkve v Dolnjem Prekmurju, ki je zlasti iz Zagreba vodila intenzivno politiko vizitacij in pripajanja prej protestantskih (pretežno kalvinističnih) verskih občin. Do leta 1640 zagrebški škofiji uspe v njeno upravo vključiti celotno Medjimurje do Mure, deloma pa tudi območje Dolnje Lendave, ki ga je takrat upravljala iz Selnice ob Muri. Do leta 1649 ji uspe razširiti cerkveno oblast na vzhodu do dolnje Krke (župnije Sveti Miklavž/Mikluš/Mikulaš, Dobrovnik in Turnišče) vključujoč tudi današnje madžarske vasi na območju Heteša (Jošavci, Bodejci in Gabrenci) na severu, na zahodu pa vse do županijske meje vključno

z območjem Beltinec. Do leta 1669 Zagrebška škofija priključi še Bogojino na zahodu ter se na severovzhodu razširi do reke Krke (župnije Resnjek, Čestrek, Seči-Siget), vzhodno od spodnjega toka Krke pa svojo upravo razširi onkraj župnije Semenje ob Muri. Že kmalu po tem (1688) je zagrebška škofija v svojo upravo vključila novi župniji vzhodno od reke Krke (Paka in Kanjovar). Preostali del 'prekmurskega distrikta' (*districtus Transmuranus*) pa je bil do leta 1693 še vedno pod turško oblastjo. Naposled je Habsbruški monarhiji Turke le uspelo odgnati iz Kanjiže, zagrebška škofija pa si je priključila obsežno ozemlje na vzhodu, ki je segalo skoraj do sotočja Mure in Drave (župnije Banski Sv. Jurij, Slovenski Sv. Martin, Sv. Marija v Kanjiži). Kljub velikim pridobitvam na vzhodu pa škofiji ni uspelo pokoriti kalvinske utrdbe v Sv. Juriju v Dolu, kamor sta sodili takrat kalvinski naselji Kobilje in Motvarjevci. To se škofiji posreči šele leta 1717, ko uspe sprebrniti večino Kobiljančanov nazaj v katolištvo, medtem ko ji je to v Motvarjevcih in Juriju uspelo le deloma. S tem je zagrebška škofija obnovila beksinski arhidiakonot, kamor je tudi pred turško zasedbo sodilo celotno Medjimurje in Dolnje Prekmurje. Še več, s priključitvijo Kanjiže se je Zagrebška škofija razširila na ozemlje Veszprémske škofije, s čimer je leta 1740 zanetila hud spor med škofijama. Ta se je končal s porazom zagrebške škofije, ki je izgubila ne le Kanjižo, pač pa celotni prekmurski distrikt, ki je bil leta 1777 priključen novoustanovljeni somboteljski škofiji (Zelko, 1996, 70–71).

Vloga veroizpovedi pri opredeljevanju po jeziku

Ko govorimo o vlogi veroizpovedi pri opredeljevanju po jeziku, ne moremo mimo zgodovinske povezanosti s protestantskim gibanjem v Prekmurju, ki je zaslužno za prve prevode svetopisemskih in drugih verskih besedil v prekmurščino. Prva tiskana knjiga v prekmurskem jeziku, Temlinov Katekizem iz leta 1715, je nastala kot neposredna posledica širjenja protestantizma v Prekmurju in utrjevanja domačega jezika kot vodilnega v liturgiji. Kasnejši razvoj prekmurščine je nerazdružljivo povezan z nasprotji med katoliško in protestantsko intelektualno elito. Ob koncu 19. stoletja in še zlasti na začetku 20. stoletja se nadaljuje nasprotovanje protestantov uvajanju črkopisa, ki je tedaj že prevladal v osrednjeslovenskem in vzhodnoštajerskem prostoru. Vendar pa tako ravnanje protestantov kaže razumeti tudi kot bojazen pred opuščanjem in izrinjanjem prekmurščine iz javnega življenja. Zato na ohranjanje prekmurskega črkopisa⁹ v protestantskih nabožnih in posvetnih tekstih nikakor

⁸ Črke so bile očitno večkrat nanovo prebarvane, dodane pa so strešice, ki jih v izvorni obliki ni bilo.

⁹ Tradicionalno je bil ta črkopis poimenovan kot madžarski, vendar novejše raziskave (npr. Dudás, 2012) zaradi nekaterih prilagoditev tega črkopisa utemeljujejo potrebo po preimenovanju v »prekmurski črkopis«.

ni mogoče gledati kot na konzervativem ali nazadnjaštvu, pač pa kot na poskus ohranitve prekmurske jezikovne in verjetno tudi etnične posebnosti. V kontekstu unifikacije slovenstva iz srede 19. stoletja (program Zedinjena Slovenija) in izrazite intelektualne kolonizacije Prekmurja po prvi svetovni vojni, je protestantstvo predstavljalo edini branik pred popolno ukinitvijo prekmurščine v javnosti, kot uradnega učnega jezika itd. Ambicij prekmurske katoliške elite pa po drugi strani ne smemo jemati kot tiste, ki je težila k ukinitvi prekmurščine, pač pa je v »vseslovenskem« gibanju videla priložnost za modernizacijo in jasno navezavo na eno središče. Slednje je katoliški cerkvi imanentno tudi sicer, saj ne glede na lokacijo in regionalne partikularizme sebe vidi kot vesoljno, torej vseobsegajočo. Seveda protestantizem izpostavlja prav partikularno, torej samoupravno gledanje. Protestantske cerkvene občine so zato najprej lokalna občestva, ki jih globalno družijo evangelij. Če lahko v »Protestantskem« vidimo zlasti »nemški« pristop k jezikovno partikularnemu kot nosilcu etničnega, potem lahko v »Katoliškem« vidimo »francoski« ali »rimsko-latinski« princip vseobsežnosti in zanikanje etničnega kot temeljčnega na jeziku.

Po letu 1945 izginijo še zadnji prekmurski tiski (npr. Novine), ki so se uspeli obdržati v obdobju med obema vojnama. Uveljavi se celo prepoved uradne rabe prekmurščine, kar je dodatno pripomoglo k izginjanju knjižne prekmurščine in njenemu izrazitemu predrugačenju v smeri osrednjeslovenskega jezikovnega standarda. Prav ta osrednjeslovenski »etnocentrizem« je že v prvi polovici 19. stoletja odmaknil prekmursko knjižno normo od panonsko-slovenskih govorov (zlasti od osrednje, vzhodne in južne kajkavščine), ki so se v večji meri (verjetno prav zaradi priznanja partikularizma) priklonili hrvaštvu oz. hrvaški etnični

ideologiji, ki je zavračala jezik kot izključno determinanto etnične pripadnosti. Pri tem je šlo za temeljni antagonizem med iliristvom (Stanko Jozipovič Vraz, Fran Miklošič idr.) in »mladoslovenstvom« (France Prešeren, Matija Čop idr.).

Geografske zakonitosti razprostranjenosti na popisu opredeljenih govorcev prekmurščine

Obdobje po osamosvojitvi Slovenije je podobno kot v drugih novonastalih državah nekdanje SFRJ prineslo še večjo centralizacijo jezika in s tem še večji pritisk osrednjega jezikovnega standarda na slovenske regionalne jezikovne posebnosti. Tako je pomenil zadnji jugoslovanski popis prebivalstva iz marca 1991 tudi zadnji »poizvedbo« po rabi prekmurskega jezika (vir: Popis 1991). Rezultati so z današnje perspektive nadvse presenetljivi. Namreč, kar 27.150 oseb je prekmurski jezik navedlo kot sredstvo osnovnega komuniciranja v družini in okolju (vir: Popis 1991). Seveda je presenetljivo tudi dejstvo, da se je slovenski statistični urad zaradi take razsežnosti identificiranja s prekmurskim jezikom odločil za posebno jezikovno rubriko »prekmurski jezik«. Ti podatki so danes prava dragocenost, saj nam kažejo prostorsko razprostranjenost in politično artikulirano pripadnost lastnemu, torej prekmurskemu jeziku.

Med 27.150 govorcev prekmurščine (med slednjimi je bilo tudi 881 oseb, ki so prekmurski jezik navedle za svoj materni jezik, kar v popisnih pravilih najbrž ni bilo posebej predvideno) je bila velika večina skoncentrirana na območje nekdanje velike občine Murska Sobota. Zanimivo je, da se je nadpovprečni delež govorcev prekmurščine pojavil tudi v nekaterih robnih naseljih v veliki občini Lendava (Gornja Bistrica, Renkovci), ki so se prostorsko navezovala na »osrčje Okrogline« (Tabeli 1 in 2, slika 3).

Tabela 1. Naselja z absolutno večino govorcev prekmurščine, velika občina Murska Sobota (vir: Popis 1991; SURS)

99,04 %	Satahovci	89,66 %	Ropoča	79,44 %	Predanovci	59,68 %	Šalovci
98,89 %	Mlajtinci	89,26 %	Sodišinci	79,12 %	Topolovci	58,53 %	Kušanovci
98,75 %	Neradnovci	88,41 %	Ivanjševci	77,22 %	Lipovci	58,50 %	Čepinci
98,03 %	Ivanovci	88,03 %	Boreča	75,00 %	Kupšinci	57,52 %	Grad
96,82 %	Krajna	87,30 %	Berkovci	71,51 %	Ižakovci	56,05 %	Jurij
96,26 %	Lipa	86,24 %	Dokležovje	69,04 %	Sotina	55,36 %	Korovci
95,85 %	Fokovci	86,12 %	Melinci	67,76 %	Beltinci	53,85 %	Bokrači
95,79 %	Adrijanci	84,77 %	Stanjevci	67,71 %	Domajinci	51,82 %	Tropovci
95,63 %	Lucova	84,21 %	Lukačevci	67,33 %	Cankova	51,35 %	G. Petrovci
94,46 %	Ivanci	83,89 %	Dolič	66,57 %	Bratonci	50,68 %	Krog
94,41 %	Ženavlje	83,33 %	Nuskova	64,74 %	Petanjci		
94,08 %	Gederovci	80,88 %	Rankovci	64,54 %	Rakičan		
93,65 %	Krnci	80,65 %	Puconci	63,81 %	Moravci		
93,44 %	Skakovci	80,00 %	Andrejci	63,55 %	Selo		

92,37 %	Peskovci	62,96 %	Gorica
91,96 %	Večeslavci	60,00 %	Sebeborci
90,15 %	Borejci		

Tabela 2. Izbrana naselja z najvišjim deležem govorcev prekmurščine, velika občina Lendava; povzetek za občine in za Prekmurje (vir: Popis 1991; SURS)

33,37 %	Gornja Bistrica	2,33 %	Občina Lendava
21,17 %	Renkovci	41,64 %	Občina Murska Sobota
8,91 %	Turnišče	30,20 %	Prekmurje

Taka prostorska koncentracija nas je v začetku napeljevala k povezovanju protestantske verske opredelitve in opredelitve za prekmurški jezik. Vendar je analiza dala nepričakovane in presenetljive rezultate. Sprva je kazalo, da je povezava pomembna, a zelo šibka.

Med 120 naselji, kjer smo imeli hkrati opredelitev za protestantsko veroizpoved in navedbo prekmurskega jezika, je bilo le 20 naselij takih, kjer sta bili obe opredelitvi nadpolovični. Obenem se je le 36 % opredeljenih kot protestantov hkrati opredelilo tudi za prekmurščino. Če optiko obrnemo in pogledamo delež protestantov med govorce prekmurščine, ugotovimo, da je med njimi 73 % katolikov in 20 % protestantov. Ta podatek nas lahko zavede v napačen sklep, saj je skupni delež katolikov v Prekmurju 74 %, protestantov pa 16 %. Zato smo pogledali tudi opredeljevanje za prekmurščino med katoliki. Med slednjimi se jih je za prekmurščino opredelilo dobrih 30 %, po drugi strani pa so zaradi večje številčnosti prispevali skoraj dve tretjini vseh govorcev prekmurščine. Pearsonov koeficient korelacije je sicer potrdil statistično pomembno pozitivno povezavo med protestantsko versko in prekmursko jezikovno opredelitvijo, a je jakost te povezave minimalna ($r=+0,02$).

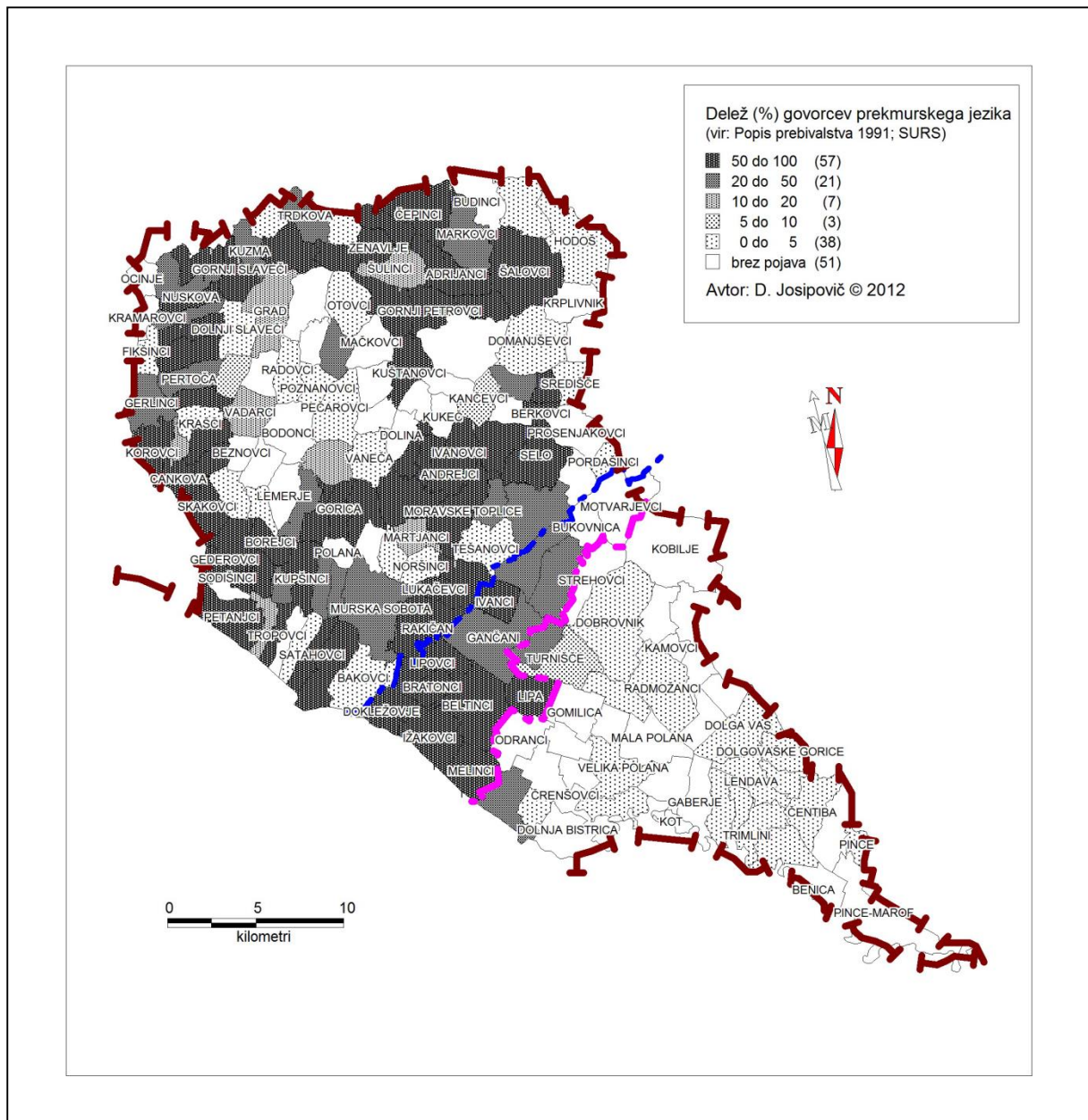
Ker na podlagi teh deležev ni bilo mogoče enoznačno ugotoviti povezave med protestantsko veroizpovedjo in prekmursko jezikovno opredelitvijo, smo z geografsko metodo ugotavljali prostorski vzorec obeh porazdelitev. Ta je pokazala, da korelacija med pogostnostjo protestantske opredelitve v nekem naselju in pogostnostjo opredelitve za prekmurški jezik sicer obstaja, a je statistično povsem nepomembna ($r=0,095$; $P>0,300$). Seveda obstaja velika možnost, da je pojav opredelitev za prekmurščino neodvisen od siceršnjega opredeljevanja Prekmurcev za veroizpoved. Zato smo preverili tudi mere kontingence. Pri teh se izkaže, da pojava nista popolnoma neodvisna, a velike stopnje statistične povezanosti tudi tu ni. Še več, zaradi nizke stopnje povezanosti ($\phi=-0,061$; $C_{CR}=+0,061$) so različni kazalniki nakazovali celo nasprotno smer povezanosti. Kakorkoli že obračamo, lahko zaključimo, da kljub nasprotnim pričakovanjem korelacije med protestantsko versko opredelitvijo in opredelitvijo za prekmurški jezik nismo mogli

potrditi. K temu nas je pravzaprav napeljeval že geografski vzorec, iz katerega je bilo razvidno, da so bili najvišji deleži opredelitev za prekmurščino v veliki meri zunaj območja z najvišjimi deleži opredeljenih za eno od protestantskih cerkva (luterani, kalvini, adventisti, binkoštniki itd.).

Protestanti v Prekmurju predstavljajo večino v 57 naseljih (Josipovič 2004, 89–90). Od tega v 20 naseljih predstavljajo večino tudi popisno opredeljeni govorce prekmurščine. Poleg tega predstavljajo govorce prekmurščine večino še v 35 drugih naseljih, kjer so v verskem smislu v večini sicer katoliki. Naselij, kjer so v večini govorce prekmurščine, je torej toliko kot naselij s protestantsko večino. Poselitveni vzorec govorcev prekmurščine pa se le v eni tretjini ujema s protestantskim poselitvenim vzorcem. Tudi iz tega je jasno, da med protestantizmom in popisno odločitvijo za navedbo prekmurskega jezika ne obstaja običajna korelacija.

Če sklenemo: V izhodišču smo postavili hipotezo, da je pojav opredelitev za prekmurški jezik neposredno povezan z okolji, kjer prevladujejo prekmurški protestanti. To hipotezo moramo v tej obliki zavrniti. Vendar pa statistična zavrnitev ne pomeni tudi, da moramo sprejeti nasprotno hipotezo, ki pravi, da take povezave ni. Skratka, potreben je kompleksnejši odgovor. Četudi se zaradi statističnih razlogov kaže izjemno majhna stopnja korelacije med pojavom opredelitev za prekmurščino in pojavom protestantizma, se po drugi strani vendarle kaže malenkost večja pogostnost navajanja prekmurščine med protestanti kot med katoliki. Še več, deleži navedb prekmurščine na območju nekdanje občine Murska Sobota nam kažejo, da moramo iskati odgovore za razlago tega pojava prav tam. Torej znotraj območja velike občine Murska Sobota. Tam je skupna popisna navedba prekmurščine dosegala 42 %, kar je znatno več kot znotraj deleža protestantov (36 %) ali katolikov (30 %) v celotnem Prekmurju. Če pogledamo le na skupino protestantov znotraj območja občine Murska Sobota, pa vidimo, da je med njimi delež tistih, ki so se ob popisu opredelili za prekmurščino nižji (37 %). Znova imamo torej opraviti z geografskim fenomenom lokacije ali mikroregije večje pogostnosti nekega pojava, torej z geografskim dejavnikom, ki bistveno vpliva na

prostorsko distribucijo govorcev prekmurščine (Slika3).

Slika 3. Prostorska distribucija govorcev prekmurščine v Prekmurju (opomba: z modro črtkano črto je označena meja med Ravenskim in Dolinskim, oziroma med Gornjim in Dolnjim Prekmurjem; z rožnato črtkano črto je označena meja med velikima občinama Lendavo in Mursko Soboto) (vir: Popis 1991; lastni izračuni)

Zaključek

Za razvoj in ohranjanje prekmurščine kot ene jezikovne entitete je izjemno vlogo odigrala cerkveno-upravna razdelitev prekmurskega ozemlja. Brez združitve celotnega današnjega prekmurskega ozemlja v somboteljski škofiji, bi danes verjetno težko govorili o Prekmurju kot o deloma ali v celoti slovenski pokrajini, saj bi najbrž tudi »narodna prebujala« Prekmurje dosegla v drugačni obliki. Prav

mogoča bi bila tudi priključitev k Hrvaški ali pa ostanek pod Ogrsko oz. današnjo Madžarsko.

Število današnjih govorcev prekmurščine lahko le ocenimo. Približno 80.000 govorcev je v Prekmurju, kakih 2.000 v Porabju in še okrog 1.000 v ostali Madžarski. Razkropljenih po Sloveniji je še dodatnih 20.000 govorcev prekmurščine. Zunaj Slovenije in Madžarske kot osnovnih entitet govorjene prekmurščine je po naših ocenah okrog 5.000 govorcev po različnih evropskih državah in še približno 5.000 v ZDA in drugod po svetu. Skupaj gre

gotovo za število nad 100.000 (verjetno okrog 110.000) današnjih govorcev prekmurščine.

V zadnjih 300 letih se je prekmurščina izkazala kot izdelan knjižni jezik z razvito lastno tradicijo in vsemi zvrstmi jezika. Kot taka je ohranjala »čistejše slovanske jezikovne oblike« v Prekmurju in na Vzhodnem Štajerskem ter v Prlekiji. S priključitvijo h Kraljevini SHS se je pričela stagnacija prekmurskih tiskov, ki kljub lokalnim željam po jezikovni avtonomiji niso več pokrivali vseh zvrsti jezika. Po drugi svetovni vojni sledi ukinitvev tiskov v prekmurščini in prisilno zlitje z osrednjeslovenskim jezikovnim standardom. Kljub temu sledi s popisom leta 1991 eksplozija opredeljevanja za prekmurščino kot pogovorni jezik, saj se je 30 % vseh prebivalcev Prekmurja odločilo navesti prekmurščino za svoj materni, družinski jezik ali jezik okolja, v katerem se sporazumevajo. Ugotovimo lahko tudi, da hipoteze o tem, da so se protestanti v večji meri opredeljevali za prekmurščino kot za slovenščino, nismo mogli potrditi. Ugotovili smo, da je bilo opredeljevanje za prekmurščino sistematično in v podobni meri med vsem prebivalstvom Prekmurja ter da je temu botroval geografski dejavnik. Velika večina govorcev prekmurščine je namreč živela na območju velike občine Murska Sobota. Sklenemo lahko, da v današnjih razmerah unificirajočega globaliziranega kapitalističnega tipa produkcije moremo v regionalnih posebnostih iskati pomembne razvojne resurse. V tem kontekstu je mogoče za Prekmurje aplicirati tudi določila evropske deklaracije o zaščiti manjšinskih in regionalnih jezikov. Delovanje mnogih lokalnih akterjev in nenazadnje tudi Pomurske akademsko-znanstvene unije pri krepitvi statusa in veljave prekmurščine ni zanemarljivo.

Literatura:

1. Bernat, E. in Moll, M. 2011: Vom Übermurgebiet (Prekmurje) in die Neue Welt / Iz Prekmurja v Novi svet. Signal 2011/2012, Pavlova Hiša, Potrna/Laafeld, 186–235.
2. Damjanović, 2008: Jezik hrvatskih glagoljaša. Matica hrvatska, Zagreb. 360 str.
3. Doncsecz, Á. 2011: Registration for the Prekmurian Slovene language. SIL International, Office of Language Information Systems. Dallas. 6 str.
4. Dudás, E. 2012: Primerjalni zgodovinski razvoj prekmurskega črkopisa. Jezikoslovni zapiski 18, 2, 149–165.
5. Fujs, M. 1997: Izhodišča madžarske okupacijske politike v Prekmurju. Ferenčev zbornik 2, Prispevki za novejšo zgodovino, 175–186.
6. Greenberg, M. 1993: Glasoslovni opis treh prekmurskih govorov in komentar k zgodovinskemu glasoslovju in oblikoslovju prekmurskega narečja. Slavistična revija 41, 4, 465–487.
7. Grivec, F. 1938: Slovenski knez Kocelj. Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana. 298 str.
8. Hozjan, A. 2011: Novoodkrito prekmurskoslovensko besedilo iz Beltincev iz leta 1722. Prispevek na konferenci PAZU - Pomurska akademsko znanstvena unija, prava ideja : Pomurska akademija Pomurju (zbornik povzetkov), 7–8.
9. Jesenšek, M. 1992: Jezikovni sistemi v Slovenskem (Alpskem in Panonskem) govornem območju. Jezik in slovstvo 37, 7, 173–181.
10. Jesenšek, M. 2005: Nastanek in razvoj prekmurskega knjižnega jezika. Slavistična revija 53, 1, 1–12.
11. Jesenšek, M. 2013: Poglavlja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika. Zora, Maribor. 390 str.
12. Josipovič, D. 1998: Regionalna analiza občine Kobilje. Tipkopis, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
13. Josipovič, D. 2004: Geografski dejavniki rodnostnega obnašanja. Založba ZRC, Ljubljana. 160 str.
14. Josipovič, D. 2005: Prekrivanje političnih in jezikovnih meja na primeru slovensko-hrvaškega stika. V: Bufon, M. (ur.): Slovenija po letu 2004 – mostišče med EU in Jugovzhodno Evropo? Založba Annales, Koper. 347–370.
15. Josipovič, D. 2011: Meja in etničnost – primer slovensko-hrvaške meje na območju Mure in Štrigove ter Razkrižja. Anali PAZU 1, 2, 169–175.
16. Josipovič, D in Šumi, I. 2012: Socialni in kulturnoekonomski prostor pred in po holokavstu: Zgodovina in projekcije za Prekmurje. V: Šumi, I. in Starman, H. (ur.): Slovenski Judje – zgodovina in holokavst, 344–374.
17. Kocsis, K. 2005: A muravidék mai területének etnikai térképe. Kartografsko gradivo. Budimpešta.
18. Logar, T. in Rigler, J. 1993: Karta slovenskih narečij 1 : 500 000. Kartografsko gradivo. Ljubljana.
19. Novak, V. 1937: Zgodovina in narodopisje v prekmurski publicistiki. Kovačičev zbornik, 264–274.

20. Novak, V. 1997: Martjanska pesmarica. Založba ZRC, Ljubljana. 398 str.
21. Pančur, A. 2010: Osebni razgovor z Andrejem Pančurjem. Murska Sobota, december 2010.
22. Ramovš, F. 1936: Kratka zgodovina slovenskega jezika. Akademsko založba, Ljubljana. 246 str.
23. Stiplovšek, M. 1997: Ukinitve oblastnih samouprav in oblikovanje banske uprave Dravske banovine leta 1929. Prispevki za novejšo zgodovino 37, 2, 93–104.
24. Šebjanič, F. 1978: Protireformacijska vojaška intervencija v Prekmurju leta 1732. Časopis za zgodovino in narodopisje 49/14, 75–81.
25. Šircelj, M. 2003: Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije – popisi 1921-2002. Posebne publikacije Statističnega urada RS. Ljubljana. 169 str.
26. Zelko, I. 1996: Zgodovina Prekmurja – izbrane razprave in članki. Pomurska založba, Murska Sobota. 333 str.
27. Zorko, Z. (T.) 2010: Oblikoslovje v panonski narečni skupini. Slavia Centralis 3, 1, 5–17.
28. Zver, G. 2005: Perceptivna sposobnost dvojezičnih/večjezičnih dijakov ob meji z Madžarsko. V: Hladnik, M. (ur.): Vloga meje – Madžarsko-slovenska razmerja, slovenistika na sosednjih univerzah, zahodnoslovanski študiji, izbor šolskega berila, humanistika in družboslovje v Pomurju. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 16. Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana. 205–228.
29. Zwitter, F. 1962: Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji. Slovenska matica, Ljubljana. 230 str.
30. Popis prebivalstva 1991: Popisna metodologija, Statistični urad RS, Ljubljana.